
morel andrás kockás füzete

NÉMETH ISTVÁN

Még a tavasszal, amikor a harminchatos nagy földmunkássztrájk élő tanúi után érdeklődtem, a szenttamási párttitkár Morel Andrásához irányított. Kint lakik a falu szélén, mondta a párttitkár, bizonyára otthon van, nemigen jár az már sehova, megöregedett. De arról a sztrájkról sok mindent tud, talán mindnyájunk közül a legtöbbet, mert részt vett benne, sőt egyik szervezője volt.

Csakugyan otthon volt. Éppen munkában találtam, javított valamit a ház végén. Megmondtam, mi járabban vagyok, letette a szerszámot, s hellyel kínált a gangon, az asztal mellett. Maga is leült. Nyugodtan ült, s borostás arcán az a fajta derű, ami csak a családon belülbeket illeti meg. Mintha ezer éve ismerném ezt az arcot. Kikészítem a jegyzetfüzetemet, bár az az érzésem, hogy így, jegyzetelés és beszélgetés nélkül is meg tudnám írni ennek az embernek az életét — mindig csak apámra kellene gondolnom, a többi lényegtelen.

Pálinkát tesznek az asztalra, töltenek, koccintunk. Hogy is volt hát akkor? Ne siessünk, mondja a házigazda. Sovány, ősz ember. A felesége, aki a pálinkát hozta, apró, s inkább gömbölyű. Az udvar kicsi, nem olyan, mint a parasztudvar, hanem inkább afféle napszámosudvar. Kicsi a ház is, a gang, ahol ülünk, régies.

Morel András fölkel, s nemsokára egy szürke fedelű füzetet tesz az asztalra. Ebben mindent megtalál, amitt keres, mondja. Elviheti.

Ez a szürke írka fekszik most előttem. Fedőlapján kék keret, a keret fölött tintával: *Élet Rajz*. A keretben szintén tintával: *Munkásmozgalmi Életem*. A kockás lapok első oldalán fekete, majd piros ceruzával: *Egy küzdelmes élet*.

E cím alatt kezdődik egy lázadó szegényember küzdelmekkel és megpróbáltatásokkal teli életének leírása.

Minthogy egy különös, sajátos kordokumentum, allig igazítottam rajta valamit, de semmit a lényegen.

•

Morel András 1902-ben született Kishegyesen, szegény szülők gyermekeként, a hét közül ő volt a legöregebb. Az apja már egész fiatalom tanyai cseléd volt, őt is korán, 10—11 éves korában elállították szolgálni, tavasztól őszig pásztorkodott, s ezért tíz korona meg egy pár bocskor volt a bére. „Korán megéreztem a kizsákmányolást és már akkor sokat elgondolkoztam azon, miért van az egyik embernek mérhetetlen gazdagsága, a másiknak betevő falatja sem.”

— Nagyon szerettem az irodalmat és az újságokat, különösen azokat az újságokat és broszúrákat, amelyek a tizenkilences magyar proletárdiktatúra idején jelentek meg. Ezek eljutottak hozzánk is, és sokat tanultam belőlük. Nagyon felülkerekedett bennem az eszme, de senkivel sem volt kapcsolatom, olyannal, aki oktathatott volna.

Ebben az időben a vasúton dolgozott; Verbász és Topolya között fektették le a síneket. Kishegyesről vagy ötvenen lehettek. Egy Druhár Mihály nevezetű vasúti előmunkás embertelenül bánt velük, állandóan ott ordibált a hátuk mögött, hajszolta őket. Egy szép napon aztán, mintha csak összebeszéltek volna — nyilván, hogy össze is beszéltek —, mintegy vezényszóra elhajigálták a szerszámokat, leállt a munka. És csak akkor indult meg újra, amikor Druhár Mihály megígérte: többé nem kutyálkodik velük.

Morel Andrásnak ez volt az első részvétele a munkásmozgalomban. Így mondja.

Ez volt az első nyílt lázadása. Nemcsak az övé, a többi ötven hegyesi vasúti munkásé is. Ezt nem is lehet másképp csinálni, csak így, a tömegben, tömegesen.

Milyen idő lehetett akkor? Sütött a nap, vagy éppen esett? Hegyes alatt történt, vagy éppen Topolyánál? Aznap este otthon elmondta-e a feleségének Druhár Mihály vasúti előmunkás, hogy föllázadtak ellene a napszámosok?

Hány hasonló lázadás történt azóta, akár ma is, a Verbász—Topolya közti vasúti sínek mentén? Vagy talán ma már nincs is hajcsártermészetű előmunkás?

Most 1924-ben vagyunk: Morel András leszerelt, hazajött a katonaságból. Szülei és testvérei a Gavanski-féle tanyán dolgoznak, ő is oda megy, s beáll kocsisnak. Cigarettaszünetben s ebéidő alatt újságot olvas a köréje gyűlt társainak. Pihenésre mindig rövid idő jutott, az újságokból tehát csak a legfontosabbak kerülhettek fölolvadásra: a külföldi sztrájkokról szóló hírek, a lebukott munkásmozgalmi emberek megkínzásáról szóló beszámolók, és a hazai hasonló vonatkozású cikkek. S ha maradt még a pihenő idejéből, meg is vitatták, meg is tárgyalták az elhangzottakat, ami az egyik béresnél talán csak egy félreérthetetlen kópésból, a másiknál egy megeresztett káromkodásból állt; olyikuknál elég is volt ennyi, azoknál, akik most gerjedtek először ilyen indulatra.

Kapcsolatba került a feketeci Fekete Istvánnal és Orosz Józseffel, ezek külföldi folyóiratokkal látták el, megkapta a *Korunk* és a *Tovább* című lapokat, vásárolta és rendszeresen olvasta a *Szervezett Munkást*.

— Huszonöt éves koromban a verbászi Zinger-féle tanyára álltam el dolgozni, hárman voltunk együtt, a topolyai Bencze József, a kulai Sümegi József meg én. Nagyon jól megértettük egymást, szükség is volt erre, mert volt itt egy Pap István nevű ispán, s aki öneki nem tetszett, azt megverte vagy elzavarta a tanyáról. Cséplés után egy hétfői napon

rostálni akartuk a búzát, az ispán csak akkor vette észre, hogy a rosta hajtója eltörött, de nehogy ő maradjon szegényben az úr előtt, ráfogta az öreg Sümegi bácsira, hogy az törte el a rosta hajtóját. Ezen összeszólkóztunk. A fészter létráján ott volt egy kőműveskalapács, az ispán fölkapta, és fejbe vágta vele az öreg Sümegit. Azt mindjárt elborította a vér. De az én agyamat is; a kezemben levő vasvillával már ugranék is az ispánnak, de hátulról elkapott az úr meg két asszony. Minden munkát azonnal abbahagyunk, Sümegi bácsi azon véresen bement az orvoshoz, aztán meg a csendőrökhöz. A csendőrök kijöttek a tanyára, minket kihallgattak, Pap Istvánt pedig elvitték, s bent a csendőrlaktanyán jól elverték, annyira, hogy fiákerrel kellett érte bemenni. Nem is mert az többet bántani bennünket, sőt hamarosan a tanyáról is elment. Én pedig megirtam az esetet a *Szervezett Munkásnak*.

Beköltözik a faluba, Hegyesre, ott fölveszik a Pártba, beválasztják a Független Szakszervezetek vezetőségébe. Május elsejét már együtt ünnepli a Munkásotthonban a falu öntudatosodó proletárjaival, később pénzt gyűjt bebörtönzött társai részére, egy Fodor Vince nevű egyén azonban besúgja ezt a rendőrségnek, Morel letartóztatják, de a társai besietnek a falu jegyzőjéhez, és kimentik. „Utána még nagyobb kedvvel gyűjtöttem a pénzt, mint eddig.”

Kiktől? Kiik adtak néhány fillért akkoriban a börtönben sínylődők hozzátartozóinak? Vasárnap van, a templom körül a „köpködön”, az emberpiacon tébláboló férfiak. Nincstelen, szegény napszámosok, akik talán föl-fölkapták a fejüket a templomból kiszűrődő hangosabb orgonabúgásra vagy énekszóra, de ami ott bent a templomfalak közt történik ilyenkor a vasárnapi nagymisén, lényegében egyiküket sem érdekelte. Gazdák is ácsorogtak ebben a szomorú gyülekezésben, napszámosokra alkudoztak. Morel András a napszámosok megmaradt filléreit gyűjtögette össze. „Ej, odaadom ezt a fél dimárt, legfőjebb hazafelé nem megyek be a Nyakúhoz egy pohár borra!” Itt pillanthatta meg őt a besúgó Fodor Vince, akiről ma már nem tudjuk, hogy gazda volt-e vagy hőttszegény napszámos.

Topolyáról és Szabadkáról megbízottak látogattak a faluba, megbeszéltek a tennivalókat a szervezett munkásokkal, aztán színielőadást rendeztek a munkáskönyvtár javára, és tettek, amit tenniük kellett vagy tenniük lehetett. Jött a januári diktatúra, Morel András ebben az évben költözött Kishegyesről Szenttamásra, dolgozott, éjszakánként röplapokat szórt, olvasgatta a *Magyar Munkást*, a *Sarló és Kalapácsot*, a *Korunkat*, a *Továbbot*, 1932-ben ismét kiment a Gavanski-tanyára kocsiának, s május elseje reggelére röplapokat szórt szét a major istállóiban.

— Ennek kellemetlen következménye is lett, mert egy Finta István nevű szerémi származású kocsis mindenkinek elfecsegte, hogy miket találtak az istállókban, egy röpcédulát pedig bevitt Feketésre, s átadta Orosz Józsefnek. Oroszt a csendőrök letartóztatták, összeverték, aztán Fintát is letartóztatták, szembesítették Orosszal, majd kihozták a tanyára, ott mindnyájunkat kihallgattak, de hogy ki szórta szét a röpcédulákat, nem tudták meg. Persze én is hallgattam, a legártatlanabb pofát vágtam. Fintát viszont bevitték Szenttamásra, onnan pedig Újvidékre. Három nap múlva hazaeresztették, talán ment belátták, hogy egy öreg fecsegővel van dolguk... Én tovább tartottam a kapcsolatot a feketésiekkel meg a hegyesi Zsadányi Pállal és Frindik Péterrel. Ugyancsak kapcso-

latot találtam a szenttamásiakkal is: Simonyik Jóskával, Paksi Mihállyal, Kovács Gengővel meg néhány szerb elvtárssal.

A következő évben beköltözik a faluba, a téglagyárban talál munkát, múltak az évek, talán a 36-os volt a legmozgalmasabb, az 1936-os tavaszi mezei sztrájk.

„Száz nő egyelte a répát tízdináros napszámért, hajcsárok felügyelete alatt. Ugyamakkor Svarc Jenőnek, a verbászi cukorgyár vezérigazgatójának 33 ezer dinár volt a havi jövedelme. És itt az óriási különbség! Száz nő, aki száraz kenyéren és vizen egész nap görnyedve egyelte a répát, együttesen 1000 dinárt keresett. Őkegyelme, Svarc Jenő egyetlen nap egymaga többet kapott. A végtelenségig elkeseredett a nép.”

Az egész határ fölbolydult, az emberek lázban égtek. Megalakult a sztrájkbizottság. Kihirdették a nyolcnapos sztrájkot. Beszervezték a pékeket és henteseket is, ezek ingyen látták el élelemmel az éhezőket a sztrájk ideje alatt. A friss cipókat és a teli edény töpörtyűket a kijelölt helyre szállították, és a sztrájkbizottság tagjai serényen osztogatták a rászorulóknak. Az utcák éjjel-nappal tele voltak nyugtalan emberekkel.

A sztrájkolóok kiharcolták ugyan a magasabb béreket és a jobb munkafeltételeket, de a csendőrség se maradt tétlen: egy éjjel letartóztatták a sztrájk legfőbb három szervezőjét, köztük Simonyik Józsefet.

— Utána való vasárnap a piacon láthattuk, hogy elbántak velük a csendőrök; csúnyán összeverték őket, de már nem tehattünk értük semmit.

Múltak az évek, személyesen megismerkedik Mayer Ottmárral és Simokovics Rókussal, a HÍD szerkesztőivel, ellátogat Újvidékre Holländer Zoltánnak, az ÉK című folyóirat szerkesztőjének lakására, „a Limánon lakott egy szép bérpalotában, sok könyv között”, legtöbbit azonban a környékbeli elvtársaival találkozott, a már említett szenttamásiakon, feketicsienek és kishegyesienek kívül az adai Bakos Kálmánnal, a becsei Nagy Pistával, a péterrévei Szabó Istvánnal és Major Miskával meg a többiekkel. Ha tehetné, meghallgatta a moszkvai rádió híreit, leginkább Berkes Péternél hallgattuk a rádiót, mert ott a halászok a hálót kötötték, s nem tűnt fel a csendőröknek, ha ők is elvegyültek a halászok között. Öröm volt számukra a Bokányi elvtárs jól ismert hangja a moszkvai rádióban, de legjobban az Internacionálé forrósította át a szívüket, ezt mindig együtt énekeltek a rádióval.

Így érkezett el 1941. március 27-e.

„Délben jövök a munkáról, a Téglyagyárból, ebédre. Hallom, valami láрма és zene. Hát Tozo Svetnár előtt megy egy tömeg. Lövöldöznek és a zene szól. És kajbálnak, hogy Bolje rat nek pakt! Dole Szimovica! Én is mentem velük egy darabig. Végre szétszolt a tömeg. Népek az utcán, az ablakokban öregasszonyok. Sirtak. Jaj, mi lesz velünk, ha idegen katonaság száll meg bennünket! Most már mindenki ideges, nyugtalan, nincs kedve senkinek dolgozni, mindenki sejti, hogy vésszen közeledik valami, de hogy mi, senki sem tudja. Csak találgatunk. Végre elérkezik április 6-a. Vasárnap reggel szép az idő, de a levegő teli van ezer kérdéssel. Mi lesz? Ki tudja. Én úgy 7 óra tájt mentem a Piacra, hogy majd veszek újságot. Hát amikor odaérek, ahol most a Park van, a mostani dom helyén a régi Csendőr laktanya volt. A Másó Mudrinczki gépész fönt van a megfigyelő és hallom, hogy kajbál le az udvarba a csendőröknek, hogy sok repülő közeledik észak felől. Akkor megálltam

és vártam. És tényleg, már látni is őket! Közben a Piac felől odaér a Nyesebik János, ő is megáll. A Posta felől két katona szalad, azok is megállnak. A repülők már a fejünk fölött vannak. Azt kérdi az egyik katona, hogy Milyen repülők ezek? Azt mongya Nyesebik, nem tudom, hogy milyenek, de nem Jugoszláv gépek, az biztos. Erre azt mongya az egyik: Boga jebo, hát kié, ha nem a miénk? Ebben a Pillanatban Turja felől egy nagy robbanás hallatszott. Ekkor a két katona elszaladt, meg mi is hazafelé vettük az irányt. Az utcán seholy lélek. Délután köröztek a Repülők Újvidék fölött, idehallatszott meg idehallatszott a Bombázás. Ugyanaz nap Délután a Csendörök csukott autóval összeszedték a Németeket, a két Shonkot, a Kneféliut Fülöp falkereskedőt és még néhányat. Elvitték őket Karlócára Tűszoknak. 7-én, hétfőn már nem is mentünk munkába. Mindég a fallut jártam, fölkerestem az elvtársakat, hogy mi lesz. 10-e, Csütörtök. Ekkor már erősen vonultak visszafelé a jugoszláv egységek. Éjjel-nappal. 11-én, Nagy Péntek reggel, elterjedt a hír, hogy átlépték a határt a Magyar egységek. Nyomulnak befelé Bácskába. Több útvonalon. Nem aludtunk egész éjjel. 12-én, Nagyszombaton már a szerb határőrök és csendörök vonultak vissza. A csendörök a községháza előtt elégették az iratokat. A községháza több helyisége tele volt fegyverrel és municióval. Nagyszombaton Dél előtt a községháza tanácstermében összeült egy nemzeti tanács-féle dr. Lőrincz János és Androczi Aladár elnökletével, de ott volt Pájo Dobanovacki, Hajkala, a volt bíró és még egy pár szerb. Közösen elhatározták, hogy fölfegyvereznek 24 nemzetőrt: 12 magyart és 12 szerbet. Hogy a csőcselék ne raboljon, gyilkoljon vagy gyűjtogasson. Én is kaptam fegyvert meg Csizmár Béla, Maletin István és még többen. Kaptunk egy-egy fegyvert 10 drb. tölténnyel és írásbeli engedélyt, községi Pecséttel ellátva. Én a Maletin Istvánnal voltam egész éjjel őrzőben. Szombaton éjjel 12 óráig vonult vissza a jugoszláv hadsereg. Akkor megszűnt. Aztán egy lélek se tovább. Mink egész éjjel irányítottuk a lemaradt katonákat, azokat, akik Peceliló, Becse, Földvár, Csúrog, Zsablyára akartak menni. Hogy ne jussanak a megszállók fogságába. 13-a. Húsvét napja. Nem aludt senki. Mindenki ideges volt, senki sem tudta, hogy mi lesz. Reggel úgy 7 óra tájt megjelentek az első harcokcsik és a motorizált gyalogság. Alig ért az eleje a Balkán kávéház elé, vad lövöldözés kezdődött. De hogy honnan, merre, senki sem tudta. Mindenki szaladt ész nélkül szamaszát. Én akkor a Prizrenka utca 3 szám alatt láktam, a hitközség házában. A kertben volt egy U alakú Bunker. Abba menekültünk a családommal, mert úgy lőttek minden felől, mint a Bolondok. A szobákban nem lehetett megmaradni, minden ablakot belőttek. A nemzetközi út és a temető hátulja felől jött egy rajvonat honvéd. Ezen a napon nagyon kicsin múlt, hogy iki nem oltották az életemet. Kinézek a Bunkerből, hát ott Porolnak a golyók előttem. Az anyjuk Istenit, mondom magamban, mit lödöznek ide. Kidugtam a Puskrét és valami tizet rájuk eresztettem. A feleségem és a gyerekek sírva könyörögnek, hogy ne lőjek, mert mindnyájunkat kivégeznek. Akkor ijedtem meg én is, hogy tényleg baj lehet. Kinézek, hát jönnek is már a Honvédek főlemelt fegyverrel és kiabálnak, hogy kifelé a gödörből, mert bedobnak egy kézigránátot. Mondom nekik, hogy én nem rájuk lőttem, hanem a rajcsur felé, és nekem ütt az engedély a fegyverre. Közben az első szomszéd, a Hugyik András, meg a Gion Péber jöttek oda, és ők is mondják, ne bántsd ezt az embert, hisz ez a csetnikekre

lőtt. Így valahogy elhitték, de a fegyvert elvették. Még örültem is, hogy megszabadultam tőle. Csak akkor ébredtem tudatára, hogy milyen meg gondolatlanságot csináltam, milyen könnyen az életembe kerülhetett volna ez a lövöldözés. Aztán egy kicsit lecsillapodott a lövöldözés, meg én is lecsillapodtam, s elindultam Befelé a városba. Hát akkor szörnyűlködtem csak el, hogy itt mi megy végbe. Épp a Dosztány Mihály bácsitól hajtának ki három fiatal hazatérő jugoszláv katonát, mind magyarok voltak. Nagyfényiek. Egynek a nevét még most is tudom: Sebők Jenő volt. Össze voltak kötözve, és sírva könyörögtek, hogy ne bántsák őket. Hogy ők nem csetnikék. De nem ért semmit. A műút mellett, a Ricza Pali bácsi kis földjén agyonlőtték őket. Mikor lejjebb megyek a Kis Pest utcába, közel a sarokhoz, ott is kettő agyon van löve. A Dusan Manojlo háza előtt is négy. A saroknál 2 csendőr. Ezeket a kegyetlenségeket látva, visszafordultam, és hazamentem, de se enni, se megállni, csak jöttem, mentem, mint a Bolond, hogy mit csinálnak ezek a vadállatok. Ilyen barbár kegyetlenséggel akarnak ezek itt rendet teremteni? Így ment ez úgy Délután 4 óráig. Mondom, együnk már valamit. Nekifogunk enni. Én nekem kenyér, sonka, Bicska a kezemben, de úgy elkezdenek megint lövöldözni, hogy az örület, nem lehet a szobában maradni, de ablak már egy sincs ép. Azokat még reggel Belőtték. Mondom a családnak, menjete hamar át a Sütő szomszédhoz, én is megyek, csak előbb becsukom az ajtókat. Aztán átszaladtam én is, bementünk a hátsó szobába, de kint úgy lőttek, hogy csak úgy verte a nádas tetőt. Egyszer egy kicsit szűnt, no mondom, kinézek, mi van kint, hát mikor a kapuban megállok, látom, hogy a mi udvarunkban egy őrmester 5 honvéddal hátra curulkozik, és egy kézigránátot dob a gangra. Mind lement a tapaszt a fadról. Szaladok oda, mondom neki, hogy mit csinálnak? Ez egy szegény munkás lakása, miért bántják? Ekkorára ők is kijöttek az utcára, azt mondja az őrmester: maga lakik itt, a maga istenit?! Ebből a házból most lőttek ránk! Mondom neki, már hogy lőttek volna, amikor ott senki nincs, és nem is volt, csak én és a családom. Ne pofázzon, a kutya Istenit neki! Föl a kezekkel! Be a temetőbe! A kezemben levő bicskát, kenyeret el kellett Dobnom. A család nem tudja, hogy velem mi történt. Behajtanak a vaskapun, hát a vaskapun, hát a ház megett a falnál áll fölemelt kézzel Šijađić Kosto a fiával. Azt mondja az őrmester: — Álljon oda közéjük, a maga Istenit! — Most már látom, hogy micsoda Barbár horda ez a Horlhy-hadsereg. Pár perc múlva azt mondja az őrmester: — Előre a temető úton, az Anyátok csetnik istenit! Mondom, mi nem vagyunk csetnikék, mi szegény munkások vagyunk. Ne Pofázzon, a maga anyja Istenit, nem látja, mi a helyzet?! De most már nagyon is látok mindent, mondom magamban. Közben a feleségem is kijött az utcára, hogy hova lettem. Átszalad, és az udvarból látja, hogy már a harmadik kápolna előtt kísérek bennünket. Elkezd kiabálni, hogy mit csinálnak, hová hajtják azokat az ártatlan embereket, azt mondja az őrmester, ne ugasson maga, meg erre ne nézzen, mert mindjárt belelövök. A Browning csövét mindig az oldalamnál tartotta. Így értünk a temető oldal-fakapujához, de én még mindig pofázok vele, mondom neki, ezért jöttök, ezért várták magukat olyan sokan, hogy most ártatlan embereket végezzenek ki? Úgy láttam, hogy úgyis mindegy, egy a fizetés, ha beszélek, ha nem. De az őrmester mindig rám ordított, hogy ne Pofázzon, menjjen előre. Így értünk az Ádám háza megett a mezőn keresztül az útkaparó ház

mellett az árokba, oszt mondja: Térdepeljenek le, vegyék le a sapkát, kössék be a szemüket! Mondom, nem kötjük, nem vagyunk olyan gyávák. A két szomszéd egész úton nem szólt egy szót sem, mert nemigen tudtak magyarul, oszt mondja: hat honvéd föl az útra, 5 lépést előre, ő meg oldalt állt, majd komandéroz, hogy tűz! közbekiabál, hogy ketten célozzanak egyre, no mondom, most már rábasztunk, itt a magyar Szabadság, megértük, de halva. Az út nyugati oldalán az árokban egy század katona volt Pihenő állásban; a Százados beszélgetett ott az altisztekkel. Meglátta, hogy hat katona lövésre készen áll, fölszalad az útra, és int a kezével, és kiált, hogy őrmester, mit csinál; most már nem szabad senkit kivégezni kihallgatás nélkül! Odajön hozzánk, álljanak föl, kikérdezgetett bennünket, hogy kik és mik vagyunk, közben odaért a cipész Blazsanyik Márton és a Sebők, ez a két mester tanúsította, hogy úgy van, ahogy mi mondjuk. Sok huzavona után a százados azt mondta, hogy menjenek haza itt az árokban, de hátra ne forduljanak, mert úgy a Picsájukba lövök, hogy fölfordulnak. Persze mi se vártuk, hogy kétszer mondják, hanem gyérünk! Amikor a Velezék kisközéhez értünk, láttuk, hogy a nagy Gödör teli van Trénnel, de gyors tempóban megfordulnak, és ki az Ádám háza felé, kérdezem, hogy hova sietnek, azt mondják, most kapjuk a Parancsot, hogy ágyútűz alá kell venni a falut, ment a cseletrékek támadják a honvédokat. Mi hajts haza, a család nem tudja, mi van velem, amikor hazaérek, sírnak mindannyian, még a szomszádok is, mert már tudták, hogy ezeknél nincs Kegyelem. Akkor már erőt vett rajtam az idegesség, s három nap, három éjjel rángatózott minden tagom, különösen, ha Puska lövést hallottam. Így éltem át azt a Dicső magyar fölszabadulást, a guta akkor ütötte volna meg őket, amikor elindultak. Végre lassan lecsillapodott minden. Április 21-én elkezdtünk a gyárban Dolgozni, a Shonkok is hazajöttek, a németek kiszabadították őket.”

* * *

Májusban fölkereste Samu Mihály cipész, híreket és egy géppel teleírt papirost hozott, mindent a legnagyobb titokban kellett tartani, csak a legmegbízhatóbb emberekkel érintkezhetek. Samu Mihály rendszeresen járt Szenttamásra, minden hónapban jött, hozta a híreket és az utasításokat. Szeptemberben azt az utasítást kapta Samutól, hogy éjnek éjszakáján menjen ki a Gavanski kendergyárhoz, s gyűjtse föl a kenderkaszlakat. Két ízben kiment a megadott helyre: szeptember 23-án és 28-án, de a kenderkaszlakat nem tudta megközelíteni, mert fegyveres őrcök meg kutyák állták körül. Október után nem jött többé Samu Mihály, — Bécén a csendőrök üldözés közben agyonlőtték. Novemberben Zentán járva megtudta, hogy kivégezték Bakos Kálmánt és Halász Józsefet, s ugyanabban a hónapban érkezett a hír Szabadkáról Mayer Ottmárek tragédiájáról.

Hogyan fogadja ezeket az úszonyú híreket Morel András téglagyári munkás, aki nem követett el semmiféle bűnt, éppen csak társa, elvtársa volt a kivégzetteknek?

Hogyan járt-kelt azokban a hetekben, hónapokban?

Hány álmatlan éjszakája volt?

Vajon megfordult-e egyszer is a fejében, hogy jelentkezik a csendőr-segen s elmond mindent, amit csak tud?

Negyvenkettő elején még borzalmasabb hírekről értesült: az újvidéki, csúrogi, zsabylai vérfürdőről.

Éppen csak öt kerülné el a végzet?

Lehetetlen.

Félt tehát.

De micsoda félelem járhatta át mindazokat, akik akkor őhozzá voltak hasonlatosak? Nem bátoríthatták egymást, akkor már nem jöttek üzenetek, utasítások, nem jött már Samu Mihály, csak a letartóztatások és a kivégzések híre érkezett meg, hogy még nagyobb legyen az emberben a félelem és a kétségbeesés.

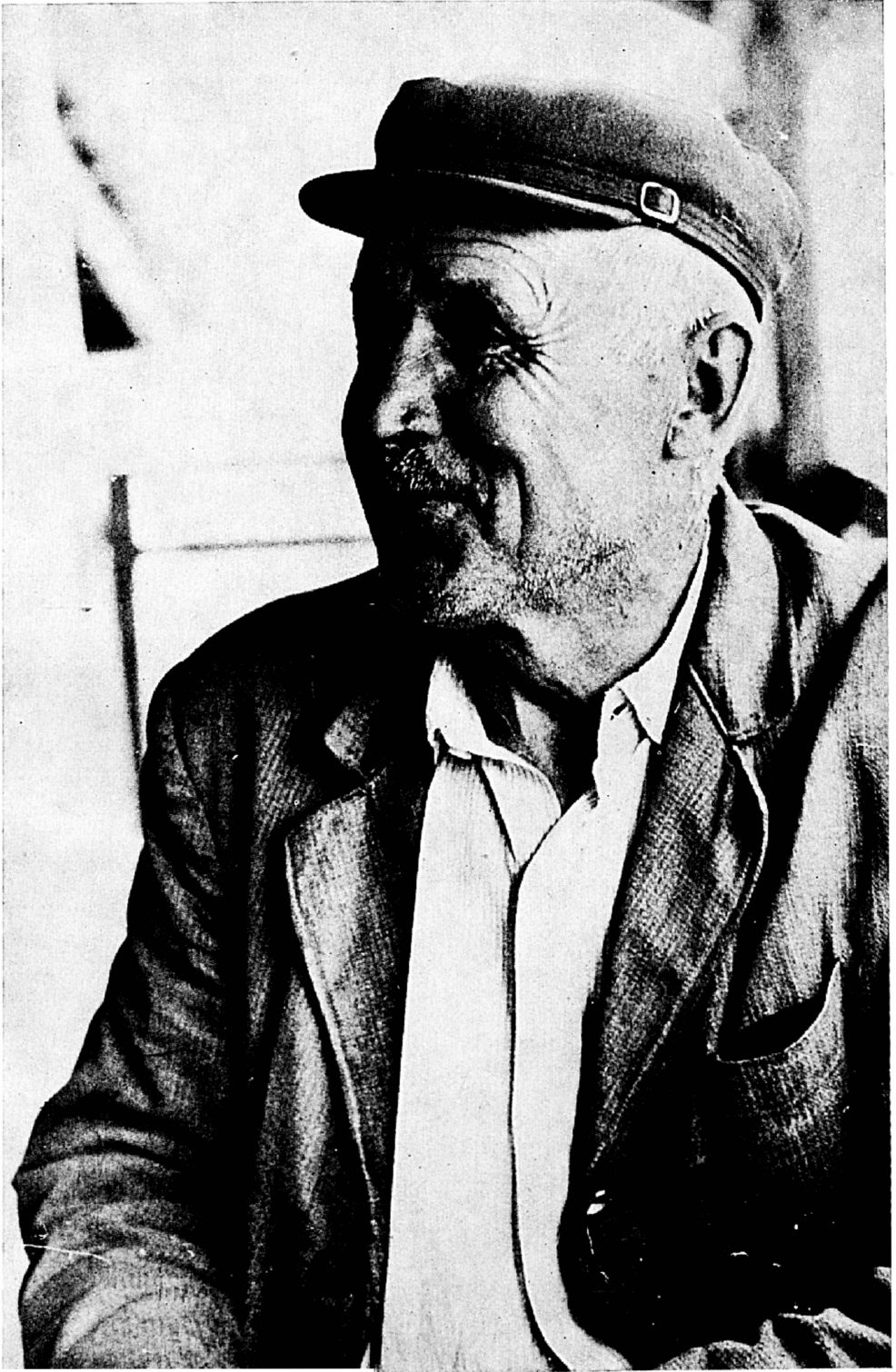
„Már olyan ideges voltam, mert tudtam, hogy rám is sor kerül. Kint vágtam a fát az udvaron, de a szemem mindig ott járt a kiskapun: no, most nyílik, most jönnek értem.”

* * *

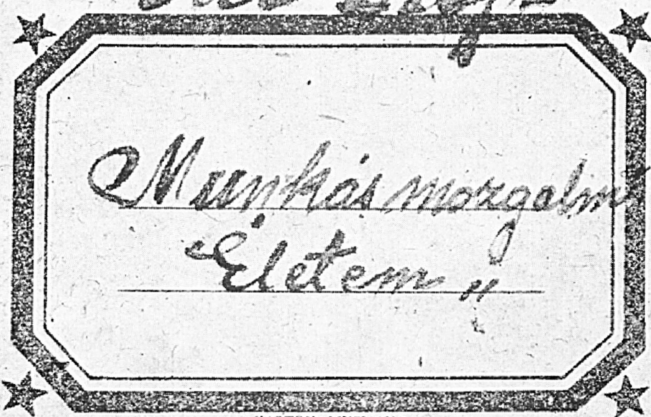
Ezerkilencszáznegyvenkettő január 13-a volt. Reggel kilenc óra tájban elment Tarján Tamáshoz, ott szétszedtek egy kerékpárt, megtisztították, három óra felé hazament, megebédelt, utána a Jóska sógorához ballagott el egy könyvért, onnan hazafelé tartva a Zsaja mészáros sarkán megállítják az emberek, s mondják, hogy osendörök jártak erre a jó előbb, és Morel András házát keresték.

Itt szólaljon meg ismét ő maga, úgy, ahogy visszaemlékezésének szünke kis füzetében írva vagyón:

„Amikor ezt hallottam, hazasiettem. Már égett a lámpa a hátsó szobában. Leültem a kiságyra, és gondolkodtam. De előbb a kiskaput Bezártam. Gondoltam, majd zörögnek, ha jönnek. De nem így tettek, hanem levették a kaput. Észre se vettük, s már a konyhában voltak. A 10 éves fiam azt mongya, Apa valaki világít a konyhában. Zseblámpával. Akkorára belökték az ajtót, mint a vadállatok, a szuronyt a mellemnek szagezték, rám ordítottak: a törvény nevében le van tartóztatva! Meg ne mozduljon, mert körösztil Szúrjuk. Mondom, csak nyugodtam. Nem vagyok én olyan veszedelmes, nem bántok én senkit és nem is bántottam soha. Édesanyám, feleségem, a gyerekek sírnak. Jaj, mi lesz. Mondom nekik, ne sírjatok, holnap, holnapután hazajövök, hisz itt csak tévedés van a Dologban. De hát én tudtam, hogy nem úgy van. Ekkorára már ők, mármint az urak, megszelídültek, azt mongyák, vacsoráznak nyugodtan, majd megvárnak. Mondom én, már vacsoráztam, mehetünk. Ki az Istennek van ilyenkor étvágya, gondoltam magamban. Azt mongyák, vegyek magamra nagykalbátot, és ide a kezét. Összeláncoltak jól. Gyerünk. Öten körülfogtak, sír az egész család, de én csak vigasztalom őket, hogy visszajövök hamarosan. A Gion bolt felé, a Tóth Antal bácsiék előtt elcsúsztam, nagy hó volt, hideg volt, fölrántottak, azt mongyák, vigyázzon kend, még agyomüti magát kend. Bementünk a Nagy Illés utcájába, ott egy szerb háznál házkutatást tartottak, engem addig az udvaron őriztek. Innen a Segujók utcájába mentünk, egy helyen ott is házkutatást tartottak, addig én megímt az udvaron fagyoskodtam. Aztán a csendőrlaktanyába hajtottak. Ott már sokan voltak őrizettek. Engem mingyárt a főnök elé vezettek, és ő kérði: hol az a könyv, amit Pestről kaptál, Horváth Vincétől? Közelebb léptem az asztalhoz, hogy a hangzavarban jobban megértsük egymást, erre a főnök fölugrott, ki-

Elet Rojk

KAPTON LJUBLJANA

1941. év, Losoncban írt. (18)

mindég bonyolultak a helyzet a világ Politika mindé-
jében. Kevésedik, úgy látszik Hitler proje teljében
érvet magát, azt hitte hogy nincs erő amely meg tud
állítani hatalmát utjában pedig szabadot mert mert az
újra világ szocialist erők erők össze fogtak ellene,
mi úgy mind edig is többször össze jövünk és meg
tárgyaljuk az eseményeket ez év Februárjában

ismét jelenlévük par Turjai Elő-társ de nem
az aki arclót volt a nevét en nek tudjuk hová az
utaitásakat mink ahog tartottuk magunkot
Márciusban meg volt kétség és aztán nem jelen
keret több, Előkeret a Március 27.

Délben jövök a munkáról a Téglaipárból elédre
halom valami látna is zene hát Tóso István elő
megy egy tömeg töredéknek is a zene szol is kaj-
bádnak hogy Bolje Rat nek Pakt, Dole-
Simovica én is mentem velük egy darabig végre
szét oszlott a Tömeg népek mind az után is az
abakokiban az évek mennek. Lettek jók milem

velünk ha idegen Katonáink meg szől benünket
most már mindenki ideges nyugtalan nincs
ked ve senkinek dolgoról, mindentki lása hogy
vérszen közeledik valami de hogy mi
senki sem tud semmit csak találgatunk minőjén
végre elérkerik az Április 6. Prasimnap

reggel szép idő de a levegő telve van ezzel kérdés
milyen kitudja, én úgy 7 ora táján mentem a-
Piacra majd veszek új öngót hát mikor oda
érek ahol most a Park van a mostani dom helyen
a régi Gendör lökötanya volt a Mária Múdrincéké

gépese fönt van a meg figyelőn és halom hogy
közből de az udvarba a csendöröknek hogy
sok repülő közeledik ezek fölül akkor megálltak
és várak és ténylek már látni is lehet őket.
közben a Piac fölül oda ér a Gyesebik János ő is
meg áll a Posta fölül seintén két Katona
szabad azok is meg állnak a repülők már a fejünk
fölül vannak azt kéri az egyik Katona hogy -

lökte maga alól a széket, és hátraugrott, azt mongya: ne gyere közelebb, az anyád Bolsi Istenit! Mondom neki: ne üjeden meg, nem eszek én meg senkit, különben is a kezem össze van láncolva. No akkor lecsillapodott és leült. Ismét a könyvet kérte. Mondom neki, nincs, mert betűzeltem. (Negyvenegy szeptemberében itt járt Szenttamáson Horváth Vince Pestről, fölkeresett egypár munkásmozgalmi embert, köztük engemet is, elbeszélgettünk, aztán ő visszament Pestre. Akkoriban nyílt meg fönt a kiállítás, Szenttamásról két iparos utazott föl: rá, Szarcssev Milos és Ognjanovics Milán. Ezek valahogy megismerkedtek Horváthtal, elmentek a lakására, s ott Vince adott nekik öt darab közgazdaságtant, ami elég világosan vázolta a munkás és a munkaadó viszonyát. A könyvekből én is kaptam egyet, meg Paksi is és Simonyik János is. Természetesen el is olvastam. Aztán amikor láttam, hogy közeleg a veszély, betűzeltem.) Kihallgatás után átkísértek Bennünket a Rendőrségre. Már ott volt Paksi, Simonyik, Modri Vilmos és sok szerb elvtárs, lehattunk vagy húszan, kettesével összeláncoltak bennünket, engemet Simonyikkal, és az esti 9 órai vonattal vitték Becsére a Hotel Milóba. Elszedték személyi tárgyainkat, aztán betaszítottak Bennünket a fekvő sarokba, ott dögöljete meg az Anyátok Bolsi Istenit. Már az első lefekvés előtt egy párunkat föl Pofoztak. Szoktattak bennünket a kezükhöz. Legelső a Gavanszki Tánomester volt. Négy csendőr önködött Golyószórókkal a szobánkban, akkor is, amikor aludtunk. Sose tudtuk, mikor van nappal vagy éjjel, mert a Redőnyök mindig le voltak húzva és éjjel-nappal égtek a lámpák. Tizenegyedikén megkezdődött a kihallgatás. Előbb csak szépen, aztán mindig gorombábbul. Végül megverték Bennünket, mint az állatot. Egész nap minden kis szobából jajgatás hallatszott. Először csak a tenyerembe verték a Gumibottal, és csak a könyvet követelték. Mondom, hogy nincs, betűzeltem. Mondták, hogy hazudsz, az anyád Bolsi Istenit. Elgyugtad, vagy odaadtad másnak. Tizenötödikén újra föl kísérték az emeletre. Akkor már több mindent kérdeztek. Ha igaz volt, ha nem, én mindenre nemmel feleltem. Azt mongya egy nyomozó, ez kemény Bolsi, ezt meg kell Puhítani. Akkor a kezemet, meg talpamat úgy elverték, hogy az ujjaim nem alkartak elférni egymás mellett. Tizenhatodikán nem bántottak. Hanem tizenhetedikén ismét kezelésbe vettek. Hárman összekötözték a kezem, lefektettek egy Padra, a kezem a pad alá húzták, a harisnyámat a számba tömték, a kabátomat a fejemre tették, egy nyomozó rám ült, ketten pedig elkezdtek a talpamat verni, aztán végig a lábam szárát, míg csak el nem zsibbadt. De már csupa víz voltam, nem volt levegő, majd megfulladtam. Tizennyolcadikán szünet volt, legalábbis nekem. Tizenkilencedikén: no, öreg Bolsi, gyertünk fölfelé. Tudtam, hogy most megint lesz nemulass. Közben elhozták Horváth Vincét Pestről, osúnyán megkínózták őt is. Most újabb módon kínóztak meg. Négykézláb kellett a szobában járkálni, állandóan verték a faromat meg a combomat, addig verték, míg el nem szédültem. Csupa víz volt a Padló. Mikor észhez tértem, fölálltam. Kérdik, hol a könyv. Mondtam már, hogy nincs, betűzeltem. Az anyád Bolsi Istenit, mondd, hogy ott van a Könyvszekrényben! Mondom hát ott van, menjenek és keressék meg. Akkor mingyár telefonáltak Szenttamásra. Két csendőr és egy rendőr kiment a házamhoz, házkutatást tartottak, de azt a könyvet nem találták. Két másik könyvet elvitték, és a feleségemet is bekísérték, átnézték a könyveket, visszaadták a feleségemnek és eleresztették. Becsére megtelefonál-

ták, hogy nincs a könyv, nem is követelték többé. Huszadikán ismét föl. A kezeimet összekötözték szíjjal, aztán le kellett ülnöm, a lábaimat össze kellett húzni, az összekötött kezeimet Ráhúzták a lábamra, és a térgyem alatt egy erős botot átdugtak, rákötöttek egy erős szíjat, és annál fogva föl húztak. A Plafonban volt egy gerenda, abban egy karika. Egy Taszigált, és én forogtam. Egy meg vert állandóan a gumibottal, míg el nem szédültem. Akkor leeresztettek. Lezuhantam, mint egy zsák. Fölordoztak. Megyek lefelé a lépcsőn. Amikor alulról a negyedik lépcsőfokhoz értem, megszédültem, és leültem. Lent állt egy nagy fekete csendőr az ajtónál. Nézett kifelé, de engem nem vett mingyár észre. Amikor hátra nézett, meglepődve mongya: hát te mit csinálsz itt? Mondom neki, jöttem lefelé, megszusztam, és összevertem magam. Rám nézett, eltátotta a száját, aztán azt mongya: Anyád Picsája, tudom én, hogy mi lett; neked még most is van Kedved viccelni? Akkor Bementem a többi közé. Lázás voltam. Kértem egy csendőtől vizet. Kapsz ám, az anyád Picsáját, tán hogy megdögölj?! Aztán mégis adtak két deci meleg vizet. Huszonnegyedikén ismét föl hívtak, és úgy, ahogy álltam, a vállamat elverték gumibottal, aztán többé nem bántottak. Huszonötödikén Szembesítettek Nagy Pistával, követelték, hogy terheljük egymást, természetesen nekünk ennél több eszünk volt. Ott öelöttük nem is ismertük egymást. Én mindig rosszabbul éreztem magam, enni nem bírtam, mindenem fájt, a végbelem is bedagadt, annyira rosszul voltam, hogy már azt se tudtam, hanyadika van. Egy nap bejött egy csoport, 10-en vagy 11-en voltak, nem tudom már, alighanem a tárgyalásról jöttek, Becsén a Honvéd Bíróság ítélkezett, ezt a csoportot halálra ítélték. Köztük volt Nagy Pista is, 26 éves fiatalember, két családja és felesége maradt. Nagyon emlékszem egy Péro Bácsira is, ott ettek, ittak, cigarettáztak, most már mindent adtak nekik, amit csak kívántak, de a Péro Bácsinak nem kellett semmi, ő csak sírdogált. Azt mongya neki egy csendőr: mért nem eszel, házigazda? Nem bírok mongya Péro Bácsi, mert félek, hogy meg kell halni. Erre a csendőr: egyél az anyád Bolsi Istenit, mert úgyis ez lesz az utolsó vacsorád! Másnap kivégezték őket. Aznap egész nap csend volt; nem volt Botozás, nem volt kínzás. Délután bejön két nyomozó, azt mongya az egyik a másiknak: láttad, milyen szépen lógtak? Nem láttam az elejét, azt mongya, mert más dolgom volt... Jót gondoltam én is, meg a többiek is, akik ezt a Pár Beszédet hallottuk.

Január 30-án írtuk alá a jegyzőkönyvet. Megmondták, hogy aki nem akarja aláírni, nem muszáj, de az megy a jég alá a Tiszába. Így nem volt mit tenni, alá kellett írni. A folyosón vagy 12-en vártuk a sort, hogy aláírjuk a jegyzőkönyvet. Közben én rosszul lettem. Volt ott egy rossz vaskályha, anra rákönyökölttem, anra jött egy nyomozó, mindenki vigyázzba vágta magát, én nem. Észrevette, megáll előttem; mi vagy, az anyád Uristenit? Magyar vagy? Mondom, igen. Nem látod, ki jön? De, mondom, igen, nagyon is látom. És mégse tudsz vigyázzba állni, az anyád Bolsi Istenit? Nem tudod, hogy még a Szovjetben is van tisztelet? Barrom! De tudom, mondom neki. De meg se mozdultam, úgy a vaskályhára könyökölve mondtam. A többiek megrémülve néztek rám, hogy most mi lesz? Gondoltam magamban: Baszd meg azt a rohadt anyádat. A nyomozó pedig kidühöngte magát, és elment. Még csak Pofon se vágott. Csodálkoztak mindannyian, a Paksí legjobban.

Február másodikán, szombaton reggel behívat a nyomozó főnök, aki Szabó névre hallgatott. Mi magunk közt vámpírnak hívtuk, mert még az ujjai is szőrösek voltak. Kegyetlen egy ember volt. Azt mongya: no, András, szeretnél hazamenni? Mondom neki: mért ne, ha lehet. Bent volt egy Orvos is, azt mongya, vetkőzzek le meztelenre. Forgatnak. Csupa kék voltam, mint a Posztó. Azt mongya az orvos: mért ilyen kék ez az ember? Azt mongya a főnök: hát fekszenek, mint a Disznók, és éjjelnappal csak zabálnak. Ússön belétek a ménkü, gondoltam magamban. Rosszul néztem ki, az Biztos, nagyon gyenge voltam, alig bírtam menni. Háromszor kiküldtek a folyosóra, meg visszahívtak, de mindig rám Parancsolt a főnök, hogy ha hazamész, senkinek egy szót se, hogy itt mi történt, még a feleségednek se. Gondoltam magamban, jól van, csak eresszettek haza, majd tudom én, kinek mit kell elmondani. Hát este úgy öt óra tájban ismét behívnak, és mongyák: most elmész haza, de tudod, mit mondtunk? Igen, mondom. Akkor behívták Puráty Iliát meg a Jurisicsot, aki a Régi Jugóban községi Pénztárnok is volt, azt mongya nekik a főnök: itt ez az Ember, meg vettetek haza, de úgy vigyázzatok rá, hogy ha valami baja lesz, vége az életeteknek, itt van, fogjátok karon és Gyerünk az Állomásra."

Otthon jóformán föl se melegendhet, néhány nap múlva újra jönnek érte a csendőrök, visszaviszik Becsére, ott harmincegyedmagával, erős csendőri felügyelettel a szegedi Csillagba kísérik.

* * *

Harmincegy embert tizennyolc csendőr kísért.

A harmincegy letartóztatott között volt egy nő is, egyedül őt nem bilincseltek meg; a férfiakat párosával egymáshoz láncolták.

Morel párja Paksai lett; kettőjükre egy jóindulatú fiatal csendőr ügyelt fel.

Amikor elindult velük a vonat Szeged felé, ez a csendőr meglazította csuklójukon a láncot. Megkérdezte, van-e valami pénzüik; az állomáson leugrott a vonatról, hogy kiflit és cigarettát vegyen nekik.

Tizenegy körül érkeztek meg a szegedi állomásra. Hideg volt, arcmaró fagy. A letartóztatottakat egy civilekből álló csoport vette körül az állomás előtt. Meg akarták kövegni őket. Ordítoztak. „Ezek azok a csetnikek?!” Szitkok hangzottak.

Morel odasúgja rabtársának: „No, szépen fogadtak bennünket!”

Délre beértek a Csillagba, s a csendőröktől átvették őket a börtönőrök.

A fiatal csendőr elbúcsúzik a két rabtól, kezét szorít velük. Morel és Paksai megköszönik neki az emberi bánásmódot.

Morel, Paksai, Simonyik, Bállizs Béla és még tizenhárom szenttamási, becsei, csúrogi és szablyai szerb a börtön másodlik osztályára kerül; a másodlik emelet 146-os zárkájába. Azonnal kaptak csajkát és kanalat; az első ebédjük kumpaprikás volt.

Másnap már mentek sétára; szokatlan volt nekik a magas falak között, de itt legalább szabad volt beszélgetniük. Utánuk még két csoportot kísérték a Csillagba a becsei Hotel Milóból.

Az ő csoportjuk, a harmincegy letartóztatott felett a nyár elején hirdették ki az ítéletet. Szímin Sándor, az első számú vádlott 15 évet, Ko-

zarski Millán 8 évet, Simonyik János 2 évet, Morel és Paksi 14—14 hónapot kapott, ötöt felmentettek.

Az ítélethirdetés után rendszeresen jöhettek hozzájuk látogatók, csomagot kaphattak, a hozzátartozókkal levelet válthattak.

Morel András ötször látogatta meg a felesége, egyszer a Pista és András sógora.

Csomagot kapott összesen tizenegyszer; a csomagok összsúlya 36,5 kg volt. Ezenkívül négy ízben vásárolt élelmet 20 pengő és 68 fillér értékben.

Háromszor kapott pénzküldeményt, egyik sem érte el a 30 pengős tételt; amikor szabadult, 52 pengő és 93 fillér megtakarított pénze volt. Hazulról összesen 47 levelet kapott, a haza írt lapok és levelek száma 25 volt.

Szennyes ruhát négy alkalommal küldött haza; amikor az ítélet jogerőre emelkedett, rabruhát kaptak.

Ettől fogva a napi kenyéradagjukat 30 dekagrammról fél kilóra emelték. Dolgozni kezdtek.

Eddig a börtön házirendje szerint napjuk a következőképpen teltek: fél hatkor ébresztő, nyolckor reggeli, kilenctől tízig séta, féltizenkettőtől tizenkettőig ebéd, két óráig pihenő, kettőtől fél háromig ismét séta, hatkor vacsora, hétkor zárás, nyolckor takarodó. Vasárnap 8—9-ig istentisztelet, 12-kor gulyásleves, ez egyben a vacsora is, ebéd után 1-kor zárás, zárkában másnap reggelig. Vasárnap minos séta. Minden héten egyszer fürdés és borotválkozás.

Később munkára fogták őket; dolgozni jártak a Nagyfai gazdaságba, a kendergyárba. Közben kétszer voltak sorozáson is; Morel András egyszer se maradt be. Ősszel szüreteltek, répát és ricinust szedtek. 1942. november 13-án kegyelmi kérvényt írtak alá.

A börtönben eltöltött időre vonatkozó adatokat közvetlenül szabadulása után, 1943. január 22-én vetette papírra.

Itthon minden héten kétszer, később hetente egyszer jelentkeznie kellett a csendőrségnek.

Negyvennégy őszén mozgósították, munkásszázdába osztották be.

— 1945. április 24-én Maribor környékén elfogtak bennünket a Partizánok, leszerelték, az élelműnket, java ruhánkat elszedték, aztán eleresztettek bennünket. Másnap este nyolc órakor a Németek fogtak el bennünket, reggel irány Rudenba, egy kis határmenti osztrák faluba, ott székel a Ötödik Honvéd Parancsnökság, alaposan lepiszkoltak, majd újra felöltöztettek bennünket mindenféle vacakba. Május 2-án Észak-Ausztria felé indultunk, 7-én, vasárnap 11 órakor Grác fölött 60 kilométerre elfogtak bennünket az oroszok, s úgy vonattal együtt irány vissza Grácba. Grácból gyalog tovább, akkor lehettünk már vagy tízezeren Horthy és Szálasi minden rendű és rangú alakulataiból. Május 17-én délután egy órakor léptük át a magyar határt, Szombathely irányában, Torony falunál. Két nap múlva értünk Gasztonyba, itt volt az elosztó tábor. Amikor mi, Jugoszlávok összejöttünk 800-an, kaptunk egy vonatot, 27-én indulás, június 3-án érkezünk Budapestre, 6-án hajnali 3 órakor érkezünk Szabadkára. Végre 13-án este érkezünk haza hárman Szenttamásra. Harmadnapra beiratkoztam a Szindikátba, Puráty Iljija és Szavcev Milos mingyárt tájékoztattak a helyzetről, jelöltek képviselőnek, be

is választottak, újra fölvettek a Pártba, ez csak fonmaság volt, mert hiszen én már 1928 óta tagja voltam a Pártnak.

* * *

A hatvanas évek elején kérvényben fordult a községi pártszervezethez, hogy a Csillag-börtönben töltött időt, a politikai elítéltekre vonatkozó törvény értelmében, neki is duplán ismerjék el.

Kérvényét ezekkel a szavakkal zárja:

— Kérem az Elvtársakat, hozzanak határozatot lelkiismeretesen, legyenek tekintettel magas koromra és súlyos szívbetegségeimre. Az orvosok szerint már nem volna szabad Dolgoznom. De miből éljek, amikor nyugdíj még nincs?

Morel András ma hetvenéves, Szenttamáson él egy kis falusi házban. Nyugdíjas.

Életének eseményeit csak 1945-ig jegyezte le.

Ami azután következett, már tudjuk: újjáépítés, rohammunka meg a többi.

Talán annak is voltak megrázó, tragikus, följegyezni való fordulatai; bizonyára voltak is, de ő azt már nem tartotta fontosnak elmondani.

Erről a korszakról, idő múltával majd mások vallanak. Más, még kallódó kockás füzetek.